

Anmeldelser

Peter Widell: Sproget i verden. Tekstforståelsens filosofiske grundlag. Aarhus, Aarhus Universitetsforlag 2023. 356 sider. ISBN 978-87-7219-948-1. Vejl. pris 399,95 kr.

Da Peter Widell ikke har besøgt dette tidsskrift særlig ofte, kan der være grund til at introducere forfatteren til det store værk der her skal omtales. Han er cand.mag. i dansk og sprogpsykologi fra Københavns Universitet og har arbejdet som leksikograf på Politikens Forlag hvor han sammen med Christian Becker-Christensen havde ansvaret for en komplet revision af *Nudansk ordbog* (se Becker-Christensen 2013). Derefter kom han til Aarhus Universitet som lektor i dansk. Han gik på pension i 2014.

Nogle af disse oplysninger kan benyttes som indgang til en kontekstualisering, men først et referat. Hvad indeholder bogen?

Der er efter et ultrakort forord en kort indledning og i alt 9 kapitler. De første seks kapitler lægger grunden til det (sprog)filosofiske argument som er bogens hovedtese, nemlig at sprogets indholdsside, semantikken, kun kan forstås ved hjælp af logik som henviser til én og kun én verden (monisme) som eksisterer uafhængigt af betragteren og sproget (realisme). Dette standpunkt kræver indføring i logik (kapitel 2), her ikke forstået som inkluderende moderne modallogik (mulige verdener-logik) men som en første-ordens prædikatslogik som på mange strækninger er helt klassisk og dermed kan minde læsere på alder med forfatteren selv om deres filosofikumundervisning.

I kapitel 3 får vi så gennemgået den instrumentelle handling (hvilket dækker over handlinger i virkeligheden, nemlig dem der kan refereres til med sproget). Kapitel 4 rummer forfatterens ræsonnerede og originale fremstilling af talehandlingsteorien sådan som vi finder den hos Austin og Searle. I kapitel 5 går vi så videre til det som hos Searle hedder indirekte talehandlinger, dvs. de handlinger vi slutter os til skal være intenderet ud fra vores viden om sprogspil. De samles her under overskriften implikaturer. Den grundlæggende talehandling hævdes at være hævdelser, assertivet, og de forskellige talehandlinger ses både ud fra talerintention (illokution) og ud fra modtagerperspektivet (perlokution). Endelig fuldendes fremstillingen af forudsætninger for tekstforståelse med et kapitel (6) om de grundlæggende hjemmeltyper. Begrebet hjemmel, kendt fra Toulmin, er placeret centralt i bogen idet de fleste af forfatterens analyser sammenfattes i Toulmin-skemaer med påstand, konklusion og hjemmel samt eventuelt gendrivelsler og rygdækning.

Dermed er første halvdel af bogen blevet brugt på at stille forudsætningerne for forståelse op. I resten af bogen gennemgås konsekvenserne af det opstillede sprogfilosofiske standpunkt for tekstklassificering og genre teori i tre kapitler om først den saglitterære tekst (kapitel 7), den skønlitterære tekst (kapitel 8) og til sidst genrebegrebet (9). Herefter følger en fyldig litteraturliste som er delt i en del som indeholder de værker der henvises til i selve bogens brødtekst, og en emneopdelt liste over værker som ikke har været henvist til (men som man må gå ud fra forfatteren anbefaler til videre læsning).

Der er til sidst forskellige supplerende afsnit, et appendiks om modallogik, en nyttig liste med definitioner af grundbegreber, et sidste appendiks om formallogisk notation og så de to traditionelle registre: navneregister og emneregister.

Jeg har været noget i tvivl om hvilken genre bogen tilhører. Ud fra det genrekarakteristikon at hvert kapitel afsluttes med et afsnit af varierende længde indeholdende 'Spørgsmål, refleksioner og uddybninger' og ud fra de forskellige lister med forslag til videre læsning kunne man tro at bogen skulle være en lærebog henvendt til studerende på danskfagets tekstanalyse-discipliner. Det tror jeg imidlertid er en fejlslæning. Det her er snarere den pensionerede lektors sammenfatning af et helt livs indsats inden for sprogfilosofi i en lang sammenhængende fremstilling hvor han får lejlighed til at udfolde de mange argumenter som ellers har været spredt over en række mindre artikler, mange af dem trykt som bidrag til rapporter fra Møder om Udforskning af Dansk Sprog som Widell i en årrække var med til at arrangere og derefter redigere rapporter fra. I hvert fald ville jeg ikke anbefale bogen som lærebog til en uforberedt studerende på første eller andet år. Grunden er simpel: Bogen kræver en indforstået viden om sprogfilosofiens giganter fra Aristoteles over Hume og Kant til Frege, Russell, Wittgenstein, Habermas, Austin, Searle og Grice for rigtig at blive aprecieret. Argumentationen er ganske vist bygget op i en autoritativ brødtekst og en række diskuterende noter og man kan selvfølgelig springe de sidste over. Det ville imidlertid stadig give en tekst som på lange strækninger enten kræver en lærers indsats til at supplere med at forklare hvorfor de behandlede problemer er centrale, eller et egentlig forberedende kursus i semantik og sprogfilosofi – og det findes mig bekendt ikke.

Danskfaget, som Peter Widell har dedikeret størstedelen af sit arbejdsliv til, er karakteristisk forskelligt i Aarhus og København. I Aarhus har man bevidst arbejdet med at få faget til at hænge sammen på tværs af sprog og litteratur. Det har været en central bestræbelse for to af de ledende kræfter i Aarhus i en menneskealder, nemlig Ole Togeby og altså Peter Widell (og kunne man tilføje bestemt heller ikke fremmed for den tredje musketer: Henrik Jørgensen). Det er således et typisk Aarhus-træk at bogen her ikke bare behandler fagtekster men også grundigt diskuterer hvad der gør en tekst fiktiv og hvordan vi skal forstå dens tekstverden (et ord Widell ville hade; 'der er kun én verden', kan jeg høre ham sukke). I København

forsøgte Mogens Løj for mange år siden at skabe en sådan sammenbindende tekst-disciplin i den studieordning han havde hovedansvaret for, men det mislykkedes ('jeg vil da ikke undervise i telefonbøger', sagde Thomas Bredsdorff engang) og lige siden har de to sider af danskfaget i København levet i et mere eller mindre intenst fornuftsægteskab, uden passion for hinanden og for sprogdisciplinens vedkommende med langt større varme i forhold til lingvistik. I Aarhus er lingvistik anbragt på et helt andet center sammen med semiotik og kognitionsvidenskab.

Hvad skal vi nu forstå ved tekstforståelse?

Moderne tekster er for en stor dels vedkommende multimodale og der er i løbet af de sidste mange år opbygget flere forskningstraditioner som tager udgangspunkt i tekstbegrebet. I Norge har studiet af tekster været et slagnummer for retorik-faget på Oslo Universitet hvor især Kjell Lars Berge har været indflydelsesrig. En fundamental inspiration bag Berges indsats er en læsning af M.A.K. Hallidays Systemisk Funktionelle Lingvistik som er et originalt eksempel på en strukturalistisk inspireret teoridannelse der bryder med autonomi-tesen for at åbne sprogstrukturerne ud mod verden (som socialt indlejrede) og indad mod tanken (som indlejret i socialisation og kognition). I Sverige har især Per Ledin været bannerfører for en lignende indsats. I Danmark har Theo van Leeuwen på SDU opbygget et levende miljø for netop den slags tekstanalyse (se <https://www.sdu.dk/en/forskning/cmc>). Intet af det afspejler sig i Widells bog så man skal ikke forvente sig nogen dialog med de i dag dominerende tendenser inden for humanistisk tekstanalyse. Der er knap nok nogen referencer til de tekstanalytiske sammenfatninger der allerede findes, som f.eks. Ib Ulbæk, Svend Erik Larsen og Jørgen Dines Johansen, Niels Erik Wille og Widells gode kollega Ole Togeby har skrevet, undtagen i de forslag til videre læsning som optræder efter selve litteraturlisten. Også på den måde er teksten lukket om sig selv eller rettere bagudvendt i en løbende diskussion med en helt anden tradition, nemlig den filosofiske. Den er Widell til gengæld fuldstændig indlæst i, og det betyder at bogen måske kan få et publikum blandt filosofistuderende som ønsker at udvide deres horisont. Det ville være glimrende.

Tekstforståelse skal i denne bog forstås helt bogstaveligt. Hvordan kan vi være sikre på at forstå en sammenhængende række af ord som udgør sætninger og en række sammenhængende sætninger. Det kan man, siger Peter Widell, fordi tekster er holdt sammen af en intention og fordi denne intention viser os hvad vi skal stille op med teksten i kraft af samspillet mellem bogstavelige betydninger og implikaturer. Vi forsøger så at sige først at forstå en sætning bogstaveligt og først når det ikke lykkes, spekulerer vi på hvad meningen så kan være. Denne tankegang er i tråd med Sperber og Wilsons relevante teori som der da også henvises til flere gange men Widell har været inde på denne tankegang også før Sperber og Wilson udformede deres version. Han bygger her videre på Grice.

Det er tekstens forståelse der er i fokus, ikke dens produktion; og selv om skrift og tale principielt ligestilles i bogen, er der ikke tale om nogen særlig behandling af samtaler. Faktisk glimrer samtaleanalysen helt ved sit fravær. Det betyder at de eksempler på lidt længere tekster der gennemgås i nogen dybde, først og fremmest findes i de afsnit der hedder 'Spørgsmål, refleksioner og uddybninger'. I selve teksten nøjes Widell med simple (og bl.a. derfor instruktive) eksempler som indeholder ganske få sætninger. Det gør til gengæld at komplicerede tekster ikke behandles. Komplicerede tekster er f.eks. dem der ikke holdes sammen af en klar intention men er ufuldbårne på en eller anden måde (man plejer at benytte læserbreve som eksempler her fordi man nødigt vil hænge sine studerende ud) eller dem der bevidst rummer mange tolkningsmuligheder som f.eks. visse lyriske tekster. Man kunne måske have forventet en gennemgang af denne sidste type tekster i afsnittet om de skønlitterære tekster men dette kapitel rummer i stedet diskussioner af fiktionsteori (hvordan kan man kende en fiktiv tekst?) og af metafor-teori. Det medvirker til et indtryk af at Peter Widells tekst måske ikke lader sig udfordre nok af mulige modeksempler.

I et interview vi engang lavede med den gamle nordiske filolog Harry Andersen beklagede han sig over Johs. Brøndum-Nielsens autoritære skrivestil: Der står evig og altid 'Anderledes men forkert hos Lis Jacobsen'. Hvorfor står der aldrig 'Anderledes men rigtigt'? Grunden til at jeg nævner denne absurde anekdote er at Peter Widell også benytter langt de fleste noter til at forklare hvorfor andre forskere på netop det punkt han er nået til i fremstillingen i brødteksten, har taget fejl (jf. indledningen s. 10f). Det betyder at bogens hævdelser eller påstande, i Widells terminologi dens assertioner, står i brødteksten mens bogens forsvar for dem ofte sker i noterne. Det er her hævdelserne konfronteres med andre påstande inden for samme område. Det giver den særlige autoritative stil i bogen, understreget af det autoriale 'vi' som undtagelsesvis erstattes af et første persons 'jeg' (og pronominets bøjningsformer (note 45, s. 103, note 81, s. 203)).

Men der er faktisk to fodnoter som peger mod en anden diskuterende brug af fodnoter. De findes begge i slutningen af bogen, nemlig note 97 (s. 264) om Fauconnier og Turners metafor-teori og note 103 på s. 284. Pointen i den første er at kreditere Fauconnier og Turner for at have taget højde for den kritik der ellers rettes mod metafor-teorien i brødteksten. og i den sidste at anerkende at fremstillingen i brødteksten er om ikke 'identisk med, så delvis inspireret af' Genette. Det skal alt sammen blot formidle det indtryk jeg har af teksten som ét langt argument for en bestemt holdning til sprog og virkelighed og som en udmøntning af dette synspunkts konsekvenser for hvordan vi skal se på tekster. Fokus er hvad tekster er, ikke på metoder til at analysere dem. Jeg er ikke helt sikker på at det har været forfatterens eget synspunkt hele vejen igennem for så kunne man måske med fordel have udeladt de ekstra litteraturlister (som under alle omstændigheder ikke er

ført *up to date*) og de uegale afsnit med 'Spørgsmål, refleksioner og uddybninger' så argumentet stod mindre uforstyrret af lærebogens genrekarakteristika.

For Peter Widell som forskerpersonlighed har denne anmeldelse indtil nu været ligegyldig eller talen udenom. Han er nemlig ikke interesseret i kontekstualisering men i argumenter for og omkring argumentet i bogen. Så har han ret?

Peter Widell hævder energisk og med brug af både kursiv og fed at: »**Forståelse – også forståelse af tekster – er i den forstand det samme som at drage slutninger ved hjælp af logisk gyldige slutningsformer**« (s. 163). Grunden til at han kan binde tekst og verden sammen i én sætning er at Widell lige så energisk hævder at sproget er parasitært på verden. Sproget kan ingenting i sig selv, det er afhængigt af vores oplevelser med og i den reelle tingsverden som omgiver os for bogstavelig talt at få mening.

Umiddelbart skulle det synes at være et udsagn som er empirisk eller i det mindste skulle kunne gøres til genstand for empirisk forskning, men nej, der henvises ikke til psykolingvistiske eller neurolingvistiske undersøgelser, ikke fordi de ikke findes men fordi de i Widells optik ikke er relevante. Argumentationen er rent filosofisk, rent teoretisk. En undtagelse er udviklingspsykologen Tomasello som i dansk forskning har fået den tvivlsomme ære at være den eneste empiriker filosofen kan tillade sig at henvise til. Her gælder det hans ide om fælles opmærksomhed, *joint attention*. Men hvis det er tilladt at henvise til udviklingspsykologien, er der en hel ladeport åben for spørgsmål fra Piaget og ikke mindst Vygotsky. For det første: Vores viden om verden er åbenlyst forskellig og vores viden om verden endda et ret dynamisk fænomen. Hvad vi vidste som toårige er ret forskelligt fra vi ved som toogtyveårige. Så hvem taler Peter Widell om når han taler om en fælles verden:

Vi lever i én og samme verden, der er ikke andre. »Hvad enten vi bevæger os op eller ned i teksten, vil det altid være (afsenders og modtagers fælles viden om) verden, man vil skulle forholde sig til: Den ene verden, vi alle er fælles om. Men det vil i realiteten sige: Tekster kan generelt ses som *mere eller mindre åbne 'vinduer' ned i den verden, vi alle er fælles om*« (s. 198). Det kan forstås sådan at tekster kun kan forstås af modtagere der deler den verden afsender har forudsat, men det er min læsning at det er en meget kraftigere påstand der formuleres (se s. 186). Det støtter jeg bl.a. på salgsmaterialet som gentager formuleringer fra forordet om at bogen er et skarptlebet våben mod relativisme og socialkonstruktivisme. Derfor er det et problem at Widell slet ikke forholder sig til forskning der godtgør at de forskellige socialisationstyper i et samfund skaber ikke bare forskellig viden men også forskelle i tilgang til hvad viden overhovedet er og hvordan man opnår den. Jeg tænker her på den forskning der kaldes socialisationsforskningen og særlig den del der har med klassebestemt socialisation at gøre (Hasan, Lareau).

Når ordbetydninger grundlægges i en såkaldt 'indføringsituation' (s. 103), så kan man sikkert sagtens få det til at fungere i forhold til filosofiens til ulidelighed eksemplificerede katte og måtter, idet vi dog her bemærker at filosoferne synes at interessere sig særligt for lige de to fænomener fordi de rimer på engelsk. Men det er langt sværere at give ord som 'at lære' en definition som er fælles for middelklassens diskuterelystne børn og arbejderklassens autoritetstro ditto. Og det må dog siges at være centralt for et samfund som vores, en verden som vi gerne skulle være fælles om for at få det størst mulige udbytte af de fælles institutioner. Så hvor fælles er mon den forståelse af f.eks. opslagsordet 'læring' vi finder i bl.a. Widells *Politikens Nudansk ordbog* (Politiken 1999)?

læring1. det at lære sig selv de kundskaber og færdigheder man har brug for idet man tager aktivt del i læreprocessen

En anden form for problematisering som med flid undgås i bogen, er den historiske. Hvad stiller vi op med argumentet: Det var en anden tid! Hvis vores verden er én og den samme kan der ikke være udvikling, og man fornemmer da også en stærk forkærlighed for universalistiske tankemønstre, tankemønstre som tillader filosofien at bevæge sig frit gennem epoker og på tværs af epistemer. Så måske er min kritik af bogen at den fungerer bedst i de simple tilfælde men at de tilfælde hvor socialkonstruktivismen har stået stærkest, slet ikke opsøges og konfronteres. Og måske kan de det heller ikke med det universalistiske og akroniske beredskab der stilles til rådighed.

Der er nogle få fejl i bogen; der er flest i den sidste tredjedel fra s. 207 og fremefter. Blev korrekturlæseren sat fra bestillingen før de sidste sider? Ingen af dem er dog ufremkommeligt fatale: Side 126 mangler der et tretal i citatet fra Grice 1975 i note 50 og 'i det' skal være 'idet'; s. 207 skal henvisningen til Putnam rettelig være (1990 (1975)); s. 264 øverst skal et overflødig 'er' slettes anden gang; til gengæld mangler der et 'er' før 'jo netop noget foregivet' midt på s. 272; der er lige lovlig mange punktummer på s. 279 efter eksemplerne; på s. 288 er 'interferens' i citatet fra Pihl og Møllers lærebog i atomfysik to steder blevet til 'inferens' og s. 293 er der en bindestreg som ikke er blevet slettet efter ombyrden i 'fjen-des' nederst på siden. Det her minder alt sammen lidt om anekdoten om Erik Hansen som af Allan Karker i et bestyrelsesmøde i Dansk Sprognavn fik overrakt en liste med korrekturfejl i hans nyeste opus 'hvor han havde opdaget flere punktummer der ikke skulle være i kursiv.' Med andre ord: Ingen djævel vil være generet af disse fejl – ud over selvfølgelig forfatteren.

En enkelt kulinarisk bemærkning: Peter Widell gennemgår i afsnit 7.3 om samspillet mellem kohæsion og kohærens på s. 189 et eksempel som han kal-

der STEGTE KARTOFLER. Det er en opskrift som signifikant rummer en del hvor man samler de ristede kartoffelskiver 'til en slags kage' og steger den videre. Det lyder altså for mig som en opskrift på kartoffelrösti. Men i det reducerede Toulmin-skema på s. 199 er dette moment forsvundet. Det er kulinarisk set noget helt andet at lave stegte kartofler ved at stege tynde skiver kartoffel (og lav dem nu ikke for tynde!) end at lave en kartoffelkage som så endda vendes i svinefedt. Lad hellere være!

Sammenfattende er det et inspirerende værk; det har inspireret denne anmelder til at skærpe sin uvilje over for rent filosofisk begrundede traktater om sprog og verden samtidig med at jeg føler mig anfægtet mht. semantikens begrundelse fordi jeg bekender mig til samme realisme som Peter Widell. Bogen rummer i øvrigt meget meget mere end jeg her har fået plads til, og den er stedse tænksom og velskrevet. Andre forskere vil den givetvis inspirere til at tænke over hvordan de kan begrunde deres tekstanalyse. Og det er jo præcis meningen!

Litteratur

- Becker-Christensen, Christian: »Nudansk Ordbog 1953-2010«, i *Danske Studier*. 2013, s. 66-96.
- Hasan, Ruqaiya. »Semantic variation and sociolinguistics«, in J. J. Webster (ed.): *Semantic Variation. Meaning in society and in sociolinguistics. The Collected Works of Ruqaiya Hasan*, volume 2. London: Equinox 1989, s.180-230.
- Hasan, Ruqaiya. »Meaning in sociolinguistic theory«, in J. J. Webster (ed.): *Semantic Variation. Meaning in society and in sociolinguistics. The Collected Works of Ruqaiya Hasan*, volume 2. London: Equinox 1992, s. 271-308.
- Johansen, Jørgen Dines og Larsen, Svend Erik: *Tegn i brug*. Frederiksberg: Dansk-lærerforeningen 1994.
- Lareau, Annette: »Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black and White Families«, in *American Sociological Review* 67 (2002), s. 747-776.
- Møller, Henrik: *Grundbog i tekstlingvistik*. Frederiksberg: Dansk-lærerforeningen 2002.
- Politiken: *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 2 bind. København: Politikens forlag 1999.
- Sperber, Dan og Deirdre Wilson: *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell 1986.
- Togebj, Ole: *Bland blot genrene – ikke tekstarterne!* Om sprog, tekster og samfund. Frederiksberg: Samfundslitteratur 2014.
- Ulbæk, Ib: *Sproglig tekstanalyse – introduktion til pragmatisk tekstlingvistik*. København: Gyldendal academica 2005.
- Wille, Niels Erik: *Fra tegn til tekst. En indføring i teorier om sproglig kommunikation*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur 2007.

Jens Bjerring Hansen og Lasse Horne Kjældgaard (red.): Georg Brandes' Main Currents. A Companion. Sorø, U-Press 2023. 328 sider. ISBN: 9788793890602. Vejl. pris 325 kr.

Georg Brandes' Main Currents. A Companion er en antologi af nye engelsksprogede artikler skrevet hovedsageligt af danske Brandes-kendere og litteraturhistorikere om Georg Brandes' legendariske 6-bindsværk *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*. Vi har altså her at gøre med en internationalt orienteret revitalisering af Georg Brandes' berømte hovedværk, der blev indledt i 1872 med udgivelsen af første bind, *Emigrantlitteraturen* – og det er netop i forbindelse med en fejring af 150-året for, at Brandes begyndte på sin mangefacetterede europæiske litteraturhistorie, at Jens Bjerring-Hansen og Lasse Horne Kjældgaard som redaktører på bogen har sat sig for at genintroducere de seks bind med vægt på Brandes' historiske og litterære betydning. Udgivelsen af bogen er på den måde kun en af flere dele, der er kommet ud af forsknings- og formidlingsprojektet *Digital Currents*, som de to også har ledet. En anden er etableringen af en ny hjemmeside, hvor bogens essays også kan findes på dansk. Hjemmesidens kerne er en udgave af *Hovedstrømningers* seks bind i den danske førsteudgave samt de første engelske og tyske oversættelser. *Digital Currents*-hjemmesiden vil helt sikkert i fremtiden blive benyttet til forskning og undervisning. Foruden de seks bind findes også et par andre af Brandes' egne tekster, selvbiografien *Levnet* og skriftet *Forklaring og Forsvar*, som Brandes skrev for at imødegå den meget voldsomme reaktion, som fulgte udgivelsen af *Emigrantlitteraturen*.

Værkets forskellige bidrag kan læses samlet som en bred introduktion til Brandes' hovedværk, men de enkelte kapitler kan også læses hver for sig, hvis man fx beskæftiger sig særligt med Brandes' tidlige forfatterskab eller et enkelt bind af *Hovedstrømninger*. Artiklerne er skrevet af kendere af Georg Brandes og Det Moderne Gennembrud (fx Per Dahl, Jens Bjerring-Hansen, William Banks og Torben Jelsbak) såvel som eksperter inden for den engelske, franske og tyske litteraturhistorie (bl.a. Anna Sandberg, Carsten Meiner og Adam Paulsen). Brandes var som bekendt ambitiøs og fuld af ungdommelig kâdhed, da han – i første omgang med den forelæsningsrække, der blev til *Emigrantlitteraturen* – skabte denne europæiske litteraturhistorie. Som det flere gange forklares, var tanken bag forelæsningsrækken i forlængelse af den tyske filosof Hegels historiefilosofi at sammenfatte de vigtigste strømninger til en samlet tidsånd og »syntese« fra tiden efter den franske revolution i 1789 og op til revolutionsåret i 1848. Grundlaget var den tyske, franske og engelske litteraturhistorie. Hegel forstod historiens udvikling som grundlæggende progressiv ud fra en synteselære: Først ville der ifølge Hegel (og Brandes) komme en *aktion* eller tese, dvs. Den Franske Revolution og

oplysningens store universelle emancipationsprojekt. Derpå ville der komme en historisk *reaktion*, hvor de elementer som var blevet undertrykt gennem aktionen dukkede op til overfladen og krævede deres ret og udfoldelse, dvs. romantikken med dens fokus på subjektet, de 'irrationelle' følelser og det kulturelt partikulære – samtidigt kunne reaktionen også godt indeholde progressive elementer, der rettede op og korrigerede mangler ved den oprindelige aktion. Den rolle spiller eksempelvis Lord Byron som et romantisk geni for Brandes. Ifølge Hegel ville det historiske fremskridt således sikres ved, at der efter aktionen (tesen) og reaktionen (antitesen) til sidst ville danne sig en *syntese*, der så at sige inkluderede det mest progressive ved både aktionen og reaktionen og samtidigt korrigerede reaktionens excesser. Et højere civilisationsstade ville da, ideelt set, opstå med syntesen. Som sådan er det en kompleks litteraturhistorie, Brandes satte sig for at udfolde, hvor flere forskellige nationale historier og litteraturhistorier skulle spille sammen for at bekræfte hans hegelianske syntesetænkning, så den sluttede i det demokratiserende revolutionsår 1848.

De fleste af bidragyderne er inde på, at Brandes' værk på flere måder kæntrer, fordi han skal have bestemte værker, perioder og udvalgte forfattere til at passe ind i sit hegelianske skema. Samtidig er der dog meget at hente i Brandes' hovedværk, fordi det netop er så vidtrækkende og innovativt – bl.a. er værket med til at grundlægge den sammenlignende litteraturvidenskab. Samtidigt kom Brandes' hovedværk til at spille en stor rolle over hele Europa som et enormt vigtigt politisk-orienteret intellektuelt værk i sin samtid. I det indledende kapitel kommer redaktørerne ind på, at Brandes' værk netop vandt et stort publikum ude i Europa efterhånden som de forskellige bind udkom. Der gøres rede for, hvordan Brandes fra starten med *Emigrantlitteraturen* nok kom til komme slå sig på den »narrow-mindedness,« som prægede det københavnske borgerskab og den elitære danske borgerlige offentlighed på denne tid, hvor mange bestemt ikke brød sig om denne fremadstormende danske jøde. Men i løbet af de næste årtier blev Brandes anerkendt af de vigtigste forfattere og intellektuelle uden for Danmark. Bjerring-Hansen og Kjældgaard gengiver Thomas Manns ord om at *Hovedstrømningerne* blev »the Bible of young intellectual Europe« og viser, hvordan han af flere altså er blevet betragtet som en af den sammenlignende litteraturvidenskabs ophavs-mænd. Redaktørerne kunne dog måske godt have dvælet lidt mere ved, at Brandes i internationale kredse ikke længere nyder særlig stor bevågenhed, heller ikke inden for feltet *Comparative Literature*, som er stort i USA. Så der er bestemt brug for at kendskabet til Brandes' betydning også i en international forstand udbredes og revitaliseres.

I kapitlet »Brandes before *Main Currents*: The Making of a Critic« gør Torben Jelsbak rede for de formative år, før Brandes bliver en offentlig figur. Jelsbak kom-

mer omkring Brandes' klassiske dannelsesrejse i 1870-71, og hvordan møderne og de forbindelser og venskaber, som Brandes udviklede undervejs, kom til at forme og præge ham – fra mødet med John Stuart Mill i Paris til den Goethe-inspirerede italienske rundrejse og bekendtskabet med de jævnaldrende franske kunsthistoriker Georges Noufflard og den unge italienske juraprofessor Alfredo Saredo. Men Jelsbak giver også plads til de jødiske og dobbeltkulturelle perspektiver på, hvad der formede Brandes. De mangler som regel i de klassiske narrativer om, hvad der formede Brandes, der blev skrevet i det tyvende århundrede, og det er særligt Henning Fenger som er ophavsmand til denne vinkling af Brandes' inspirationskilder. Jelsbak kommer fx omkring hvordan Taine-påvirkningen før *Emigrantlitteraturen* nok klarest kommer til udtryk i essayet »M. Goldschmidt« fra 1869 om den dansk-jødiske forfatter Meïr Aron Goldschmidt og hvordan den kosmopolitisme, som Brandes identificerer sig med i det tidlige forfatterskab, er jødisk-præget.

Kapitlet om »The Textual History of Main Currents« af Per Dahl er bestemt også velskrevet; Dahl skriver grundigt om, hvordan Taine og Mill konkret prægede det analytiske apparat i *Hovedstrømningerne*, hvor Brandes leder efter »Typer« baseret på »Miljø« og »Race« – men der er også overlap i forhold til Jelsbaks omtale af Taine. Dahl bevæger sig dog også videre op til de sidste bind og undersøger, hvordan Brandes' interesse for den romantiske *Great Man* medfører et øget fokus på enkelte forfatters biografi og særegenheder. Indimellem er der også digressioner i Dahls fremstilling, fx et længere stykke om Brandes' bog om Kierkegaard, hvor det kan virke mere relevant at komme mere i dybden netop med Hovedstrømningernes »Textual History«. Dahl kommer ikke ind på den kraftige redigering og genskrivning, der sker med Brandes' seks bind, da de skal genudgives i hans *Samlede Skrifter*, hvor særligt kosmopolitisk sprogbrug og fremmedsprog fordanskes, mens at jødiske tematikker helt redigeres ud. Brandes opfinder bl.a. mange nye ord, for at teksten skal fremstå mere 'dansk,' forhold som bl.a. Jørgen Knudsen har afdækket.

William Banks skriver i »Brandes after Main Currents. Political Journalism. Oppressed Peoples« om et af de områder, som Brandes opdyrker samtidig med at de sidste bind af Hovedstrømningerne udkommer og i endnu højere grad i sit sene forfatterskab, nemlig Brandes' flere hundrede journalistiske artikler om undertrykkelsen og forfølgelsen af forskellige religiøse og kulturelle minoriteter. Brandes' kosmopolitiske udsyn kom altså her til udtryk gennem et forsvar for en bred vifte af forfulgte religiøse og kulturelle minoriteter. Det drejer sig om en række jødiske mindretal i østeuropæiske lande, Rusland og Tyskland såvel som sønderjyder, ruthenere og flere ikke-europæiske minoriteter. Det er et område af Brandes' forfatterskab, som man ikke havde meget fokus på i det tyvende århundrede, ligesom Brandes' jødiske tematikker. Men som William Banks viser, kan

der bestemt godt inden for dette område bedrives ny, spændende og tidssvarende Brandes-forskning. Der er netop i de senere år kommet en fornyet interesse for de videnskabsfolk, forfattere, politikere og intellektuelle, der fra slutningen af 1800-tallet og i årtierne op til Holocaust begyndte at tale og skrive om universelle menneskerettigheder. Tidligere hed det sig gerne om den sene del af Brandes' forfatterskab, at han her isolerede sig mere og mere og mest fokuserede på *Great Men* i skuffelse over at hans moderne gennembrudsprojekt ikke blev modtaget som han havde håbet på – men Banks' kapitel er et godt eksempel på, at det langt fra er en fyldestgørende dom over det sene forfatterskab.

Brandes' europæiske litteraturhistorie i 1800-tallet omfatter Frankrig, England og Tyskland. Anna Sandberg, Robert William Rix, Carsten Meiner, Adam Paulsen informerer og forklarer hver for sig godt og vidende om Brandes' udvalg og forbigåelser i det vældige tekstkorpus. Hovedindtrykket er, at Brandes ikke rigtigt er lykkedes med at indfange de forskellige perioders vigtigste værker og forfattere i henholdsvis *Den romantiske Skole i Tyskland* (1873), *Naturalismen i England* (1875), *Den romantiske Skole i Frankrig* (1882), *Det unge Tyskland* (1890). Brandes må for ofte prioritere og ophøje enkeltværker og forfattere, så det passer ind i hans overordnede hegelianske skema. Brandes prøver fx at komme udenom Goethe, som Adam Paulsen fremstiller det i sin introduktion til *Det unge Tyskland*, fordi det er tysk-jødiske forfattere som Heinrich Heine og Ludwig Börne, der ifølge Brandes bedst inkarnerer revolutionsånden i 1848 allerede i 1830'erne.

Anders Engberg-Pedersens introduktion til det tredje bind *Reaktionen i Frankrig* stikker ud i forhold til resten af introduktionerne, fordi han i højere grad og ganske originalt forfølger den vand-metafor som åbenlyst er til stede i titlen på værket. Brandes bruger i alle de seks bind relaterede metaforer som floder, bifloder, vandfald osv. Engberg-Pedersens artikel kommer godt i gang med denne analyse, men hans bidrag kan ikke betragtes som en udtømmende analyse af metaforen i alle bindene – samtidigt får han lige lovligt hurtigt affejet *Reaktionen i Frankrig* som et værk, der ikke er værd at beskæftige sig med i dag. I forlængelse heraf afslutter han sit bidrag med at gå imod opfattelsen af, at Brandes' *Hovedstrømninger* stadig i dag kan og skal betragtes om et litteraturhistorisk værk, der kan bruges til at forstå centrale tendenser i 1800-tallets europæiske litteraturhistorie. I stedet fremhæves en anden europæisk orienteret, tysk-jødisk litterats kanoniserede værk, nemlig *Mimesis* af Erich Auerbach. Men er det en fair sammenligning? *Mimesis* er fx skrevet langt senere (1946). Desuden skal det bemærkes, at der i det hele taget – mig bekendt – ikke rigtigt er nogen litteraturhistorier eller idéhistorier forfattet i 1800-tallet, som har modstået tidens tand, og som stadig kan læses som *state-of-the-art* i dag i forhold til at forstå fx hvad det vigtigste ved fransk eller tysk 1800-tals litteratur er. Det hegelianske historiesyn er gældende i de fleste

værker af den slags i 1800-tallet, ikke kun Brandes' *Hovedstrømninger*, og for de fleste nutidige læsere og forskere er den hegelianske syntesetænkning i forhold til historisk udvikling jo ikke den naturlige måde at tænke historisk udvikling på i dag. Det særlige fokus på form, som Erich Auerbach har i *Mimesis*-bogen, er noget, som først rigtigt begynder at blive udforsket fra Saussure og frem, bl.a. med 1920'ernes russiske formalisme. Derfor kan et værk som Auerbachs *Mimesis*, som er skrevet over 70 år efter *Emigrantlitteraturen*, også langt nemmere bedømmes som »bestået« af en nutidig læser – særligt pga. dens form-fokus.

Engberg-Pedersens og flere andre af de bidragende forfatteres dom over Brandes' europæiske litteraturhistorie som et værk, som tiden på mange måder er løbet fra, bl.a. fordi vi gerne læser og skriver litteraturhistorie på en ganske anden måde i dag, rejser vel netop spørgsmålet om Brandes' hovedværk i det hele taget fortjener at blive reintroduceret: Er det lykkedes redaktørerne at skabe en revitalisering, der også internationalt vil kunne få flere til at (gen)opdage og læse Brandes? Jeg mener, at disse introduktioner trods deres respektive kvalitet og redaktørernes arbejde med at samstemme vinklingerne i for høj grad dyrker de klassiske vinklinger af Brandes fra det 20. århundrede, hvor man i stedet måske mere kunne have vendt sig mod nutiden og de emner, som optager samfundet og litteraturen i dag. Som Torben Jelsbak skriver i sin i øvrigt vellykkede introduktion til *Emigrantlitteraturen*, så udtaler Brandes selv i perioden omkring sine første forelæsninger og udgivelsen af *Emigrantlitteraturen*, at hans oprindelige tanke med *Hovedstrømningerne* var politisk – særligt ville Brandes give en indirekte kritik af styret i Danmark i 1870'erne, hvor der altså helt op til 1901 var et vaskeægte autokratisk, illiberalt regime ved magten. *Hovedstrømningernes* politiske og samfundsmæssige dimension kunne i det hele taget være blevet udfoldet mere i antologien – det var netop blandingen af litteraturhistorie og samfundsengagement, som fik Thomas Mann til at omtale værket som sin generations »Bibel«. Men det kunne også være en måde at revitalisere Brandes på, da han jo netop kom frem i en tid, hvor europæiske samfund og offentligheder i stigende grad blev polariseret pga. intense kulturkampe. Udover at Brandes skrev over 200 artikler om de følger, som det fik, at nationalismen som en højrepopulisme bredte sig som en steppebrand over Europa, så skrev Brandes fx også over 20 artikler til *Politiken* om Dreyfuss-affæren, der splittede det franske samfund på en måde, der ligner den nutidige amerikanske polarisering. Dreyfuss-affæren i Frankrig blev på mange måder et forvarsel om, hvad der skete i Tyskland efter 1. Verdenskrig. I forhold til at udgivelsen netop er engelsksproget og internationalt orienteret kunne man også godt argumentere for, at redaktørerne i forhold til hvad der rører sig inden for litteraturen og litteraturvidenskaben i dag kunne have åbnet mere op for, hvordan »dansk litteraturhistorie« kan forstås som en mere inkluderende kategori, end tilfældet

har været tidligere. I de senere år har der jo netop blæst nye vinde i forhold til den måde, som valgene hidtil er blevet foretaget, når vi har lavet nationale litteraturkanoner, og hvad der er blevet udvalgt som den vigtigste del af vores nationale litterære arv. I den traditionelle måde at forstå, hvad de vigtigste værker i og om dansk litteraturhistorie er fra det 20. århundrede, har der for eksempel helt op til i dag ikke været plads til kvindelige forfattere, men heller ikke dobbeltkulturelle forfattere. Hvis der har været plads til dem er det dobbeltkulturelle som oftest blev skrevet ud, som det har været tilfældet med Brandes. Det kan ud fra den måde dansk litteraturhistoriografi tidligere er blevet skrevet på godt virke som om, at der helt op til for cirka 10-15 år siden ikke har fandtes nogen dobbeltkulturelle forfattere i Danmark. Men det er jo ikke sandt. I forlængelse heraf kunne en anden måde at aktualisere Brandes mere, også i en international kontekst, være i højere grad at belyse den jødiske og dobbeltkulturelle vinkel på Brandes. Alt i alt er det bestemt en vellykket udgivelse med mange gode bidrag, som Brandes-forskere og de litteratur-nørdere der allerede er inde i Brandes' forfatterskab, vil sætte pris på. Men Brandes kommer nok ikke til at blive genopdaget som en af de vigtigste europæiske intellektuelle i moderne tid med *A Companion*.

Søren Blak Hjortshøj

Nina Grønnum: Stød in Danish proper names – in standard Danish pronunciation. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 8, vol. 24. København, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2024. 73 sider. ISBN: 978-87-7304-462-9. Vejl. pris 200 kr.

Bogen er en lille sag på 73 sider, men dens lidenhed er ikke ækvivalent med dens betydning; der gøres væsentlige nye erkendelser til beskrivelsen af det danske støds forekomst. Formålet med bogen er at give en systematisk beskrivelse af stødets forekomst i *proprier* i nutidsdansk. Det kan man undre sig over først foreligger nu for selvom det danske stød i sproget uden for *proprierne* i stor udstrækning følger en række fonologiske og morfologiske principper, følges disse principper ikke altid som forventet når det gælder udtalen af navne. En del navne har stød hvor det ikke forventes, og andre navne har ikke stød selvom man kunne have forventet det ud fra den generelle viden om stød i dansk standardsprog. Dette forhold er påpeget af Aage Hansen allerede i 1943, men det er altså først nu med Grønnum's bog at der er gjort en større systematisk undersøgelse.

Jeg er navneforsker og noget uvant med at forholde mig til navnes udtale i standarddansk. Når man som navneforsker arbejder med stednavnes oprindelse og etymologi, er det normalt kun den lokale, gamle udtale af et navn som er relevant, og når man arbejder med personnavne er navnenes udtale faktisk sjældent noget man interesserer sig for; det er den enkelte navnebærers personlige sag hvordan de vil have man udtaler deres navn. Men navne bruges jo hele tiden og er en vigtig del af alle menneskers daglige kommunikation, så selvfølgelig er det væsentligt hvordan de udtales i standardsproget.

Bogen er inddelt i 6 kapitler fordelt på en introduktion, en indføring i principper for stød i dansk, en præsentation af kilder og metode, et kapitel om stød i stednavne samt et om stød i personnavne og til sidst et kapitel med opsummering og konklusioner. Bogen afsluttes med anerkendelser af vigtige personer for arbejdets udførelse samt lister over anvendte databaser og øvrige referencer.

Principperne for stød i dansk er beskrevet af Hans Basbøl i 2005. De overordnede principper er at der skal være stødbasis, dvs. en stavelse som har enten hoved- eller bitryk, og som har lang sonoritet (dvs. enten lang vokal eller en kort vokal + sonor konsonant), og at der ikke er stød når trykket er på andensidste stavelse i et ord (paroxytone stavelser) selvom stødbasis optræder. Dertil kommer at enstavede ordstammer mister stød når de tilføjes en stavelse, et af bogens eksempler er det enstavede ord *held* [hel^l], som mister stødet i *heldig* ['heldi], og som igen har stød når en forstavelse tilføjes i *uheldig* [u'hel^ldi], fordi *uheld* har to stavelser. I sammensatte ord – og dem er der en hel del af især blandt stednavnene – kan et enstavet forled nogle gange miste sit stød når det ikke har *s*-fuge. Dette er de generelle principper; der er en del undtagelser, men de må findes i bogen. Indlånte ord og navne følger heller ikke altid principperne.

I kapitel 3 som omhandler undersøgelsens data og metode, understreges det at undersøgelsen udelukkende handler om navnenes udtale i nutidsdansk, og det understreges også at det ikke handler om navnenes oprindelse og betydning og heller ikke om deres udvikling over tid. Et andet metodisk valg er at undersøgelsen begrænser sig til at omhandle udtalen i københavnsk standarddansk fordi de ovennævnte principper for stød og ikke-stød gælder for netop den variant af dansk. Som kilde til navnenes udtale benyttes en liste over standardudtale af navne på sogne-, købstads- og herredsnavne fra 1960 (Hald 1960), stednavneudtaler i Den Store Danske Udtaleordbog (SDU) og navne i Aage Hansens ovenfor omtalte værk fra 1943. Alle navne i korpus dækkes imidlertid ikke af disse udgivelser, og derfor har forfatteren suppleret med sin egen udtale samt udtalen hos fire lingvister og fonetikere som alle taler københavnsk standarddansk. Om det er kutyme blandt fonetikere at bruge sig selv som informant, ved jeg ikke, men det er efter min bedste overbevisning en problematisk metode. Dog er jeg naturligvis klar over at

hvis man skulle ud og finde informanter og interviewe dem, ville undersøgelsen få en helt anden størrelse og tage betydeligt længere tid. Undersøgelsens data er på næsten 9.000 sted- og personnavne som har stødbasis. De er fremfundet i en meget større mængde navne som forfatteren har gennemgået til undersøgelsen.

Stednavnene behandles som nævnt i kapitel 4, hvor de inddeles efter om de er simple (usammensatte) eller komplekse (sammensatte/afledte), og herefter i antal stavelser. Om navnene er simple eller komplekse afhænger helt af deres fremtoning i den nutidige navneform, og har intet at gøre med navnenes oprindelse, fx er *Slagelse* et gammelt kompositum, men fremstår i dag som usammensat og dermed simpelt. Det er væsentligt for stødets forekomst da det jo, som nævnt ovenfor, kan mistes i komposita med enstavet forled uden fuge-*s*. Netop *Slagelse* repræsenterer en af de navnetyper som har en udtale der strider mod de hidtidige opstillede principper. Vi forventer nemlig stød i proparoxytone ord, men i de gennemgæede navne af denne type med en svagtryksvokal i en eller begge de to stavelser efter trykket er der ikke stød. Det får Grønnum til at konkludere: »The condition for non-stød in lexemes should perhaps be expanded: a syllable with stød-basis has non-stød when it is penultimate and whenever a non-full vowel succeeds within the lexeme, whether in the first, the second or both post-tonic syllables« (s. 35). Denne konklusion er baseret på udtalen af mere end 150 navne og er derfor meget overbevisende. Mindre overbevisende er forslaget om at talere opfatter tostavede navne med efterleddene *um*, *ild*, *ind*, *ho* og *løv* som simple, og at de derfor ikke har stød i første stavelse i overensstemmelse med princippet for paroxytone ord (s. 39). Men vi præsenteres ikke for disse navnes forled, og det forklares ikke hvorfor de ikke kan være komposita med stødtab i enstavete forled.

Overbevisende er også behandlingen af oprindelige *torp*-navne, dvs. de stednavne som i dag ender på *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup*. Denne navnetype er den absolut mest frekvente type af bebyggelsesnavne i Danmark og findes i navne på mere end 2.500 bebyggelser (jf. fx Dam 2015 s. 74-80). Grønnum nævner at der er mere end 1000 fonologisk forskellige navne af denne type (s. 40), men det er også relevant hvor mange navnebærere der er, da det fortæller mere om hvor hyppige de nævnte endelser er. Navnetypens frekvens er nemlig en del af argumentationen, og Grønnum opregner en lang række tostavede navne på *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup* som har stød i første stavelse, også når forleddene er ord som ikke har stød når de står alene, og når det er forled som er genkendelige ord i nutidsdansk. Dette har hun ikke fundet ved nogen andre efterled i undersøgelsen. De fire endelser *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup* opfører sig således på en måde som ellers kun ses i forbindelse med tre bøjningsendelser, bestemthedsendelserne *-et* og *-en* og flertalsendelsen *-er*, fx *tal* [tʰal] – *tallet* [tʰalʰəð], *ven* [vɛn] – *vennen* [vɛnʰɛn] og *øl* [øɫ] – *øller* [øɫʰɛ] (s. 42) hvor ellers stødløse ord får stød når endelserne tilføjes. Det er

en påfaldende, men overbevisende konklusion at de nævnte stednavneendelser på grund af deres frekvens kan have fået en effekt på linje med de nævnte bøjningsendelser på trods af at det må have med pragmatiske og/eller kognitive faktorer at gøre, for det kan ikke forklares ud fra fonologiske eller morfologiske forhold. Måske har navnenes udtale også fremmet stød i et indlånt appellativ som *sirup* [si:ʔbøp]? Som Grønnum skriver (s. 42), kalder dette på yderligere undersøgelser.

Personnavnene undersøges i kapitel 5 som er meget kortere end kapitlet om stednavne, hvilket skyldes at de er noget mindre komplicerede i forhold til forekomsten af stød end stednavnene. Korpus til undersøgelsen af fornavne ser ud til at være nogle lister fra Kirkeministeriet over godkendte navne med 2.677 drengenavne og 4.316 pigenavne. Imidlertid præsenteres disse lister ikke i bogen; de er ikke omtalt i kapitel 3 om bogens metoder, kildegrundlag og databaser, og der findes ingen referencer som fortæller hvad det er for nogle lister. Jeg undrer mig over dette da Kirkeministeriet ikke har godkendt fornavne siden 2006 hvor den nugældende navnelov trådte i kraft, og hvor Familieretshuset overtog godkendelsen af nye fornavne. I 2006 var der ved lovens ikrafttræden 4.400 godkendte drengenavne og 6.500 godekendte pigenavne (Lerche Nielsen 2006) i dag er der (pr. 16. september 2024) 22.822 godkendte drengenavne og 28.048 godkendte pigenavne (Familieretshuset, Godkendte fornavne). Jeg siger ikke at bogen har et dårligt udvalg af navne som undersøgelsen baserer sig på, men det havde været rart at kunne finde frem til data, og det kan man ikke som bogen foreligger. Imidlertid kan jeg gennem min egen forskning slutte mig til at det formentlig er Kirkeministeriets godkendte navne fra 1997 som er brugt; det passer i hvert fald med det antal godkendte pige- og drengenavne jeg selv har talt mig frem til (Eggert u.u.).

Mange af de undersøgte fornavne passer fint med principperne for stød og ikke-stød, men hyper-frekvente navne som *Jens* og *Niels* har ikke stød og passer derfor ikke med principperne. Her kunne man nok med fordel have inddraget sproghistoriske aspekter, for begge disse navne har været meget udbredte i Danmark i mange hundrede år, og de oprinder i længere navne (hhv. *Johannes* og *Nikolaus*) som er blevet nedslidt og svækket af danske tunger. Man kan sagtens forestille sig at den kontinuerlige brug og store udbredelse kan have konserveret en udtale uden stød. Når *Hans* så faktisk har stød (bortset fra *Sankt Hans*) selvom det ligesom *Jens* kommer af *Johannes*, er det formentlig fordi denne navneform er indlånt – ligesom i øvrigt også *Claus* som kommer af *Nikolaus* – og derfor ikke i dansk har en indbygget »hukommelse« om et oprindeligt længere navn.

Forekomsten af stød i pigenavnene følger i høj grad de ovennævnte principper. Dog fremdrages navnene *Fie* [ˈfi:ʔə], *Kie* [ˈki:ʔə], *Mie* [ˈmi:ʔə] og *Rie* [ˈri:ʔə] som usædvanlige med deres stød i andensidste stavelse. Men disse navne er oprindeligt kæleformsdannelse til andre navne, fx *Marie* [maˈri:ʔə] og *Sofie* [soˈfi:ʔə], som

de kan have »arvet« stødet fra, og derfor skal de ikke nødvendigvis sammenlignes med udtalen af appellativer som *kvie* [ˈkʰvi:ə] og *due* [ˈd̥u:ə]. Det må være *Marie* og *Sofie* man skal undersøge (eller faktisk *Maria* og *Sofia* som de er udviklet fra), og disse navne er indlånte, men har været meget udbredte gennem århundreder, så de kan have fastholdt en udtale som ikke passer med principperne for stød. Det samme må i øvrigt også gælde for drengenavne som *Elias*, *Mathias* og *Tobias* samt evt. *Andreas* som også alle er indlånte, men som tidligere ikke har været nær så udbredte som de to pigenavne.

Når det kommer til de ekstremt udbredte efternavne på *-sen*, konkluderer Grønnum at de fungerer som simple ord og ikke som komposita som Aage Hansen mente (s. 66). Stødenes forekomst i *sen*-navnene ligner meget den der blev fundet ved stednavnene på *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup*, men har en yderligere uforudsigelighed som menes at være leksikalsk markeret.

Grønnum mener at folk er mere bekendte med udtalen af mange personnavne end tilfældet er for stednavne (s. 52), men hvad denne formodning bygger på, oplyses ikke. Det der tales om her, er det som i navneforskningen kaldes onomastikon. Onomastikon er den del af det mentale leksikon som omfatter alle de navne en person kender. Måske møder man flere personnavne i sin dagligdag, men mange af dem er jo ens, mens de fleste stednavne er forskellige. Om stednavnene skriver Grønnum »when dealing with place names that most Danes have never come across before, it hardly makes sense to claim that their phonological forms are stored at all in the language user's mental lexicon, whether with or without a special marker for their stød or non-stød. That is, an explanation for their stød or non-stød must be sought elsewhere, presumably in their phonology« (s. 30). Det virker som om forudsætningen i bogen – i hvert fald delene om stednavne – er at alle mennesker kun har et ikke-onomastisk leksikon, og at det kun er den viden de bruger når de skal udtale navne. Det er jeg ikke enig i; det mentale leksikon består ikke udelukkende af den del af sproget som ikke er navne, men også i høj grad også af navne, og selvom man ikke har mødt et specifikt navn før, kan man jo sagtens kende til navne med samme struktur og overføre sin viden derfra. Hvis man tæller antallet af ord i de forskellige ordklasser, er navne klart den største. Som mål for dette kan nævnes at der findes langt over 100.000 for- og efternavne i Danmark i dag og mange hundredetusind stednavne. Til sammenligning er der lidt over 200.000 opslagsord i ODS som er den største ordbog over dansk sprog (jf. Eggert og Nissen Knudsen 2022). Det er vel heller ikke umuligt at der i københavnsk standarddansk findes udtaler som er indlånt fra andre varianter af dansk. Grønnum er selv inde på det i forhold til viden om tryk på sidste stavelse – og dermed stød – i navne som *Korsør* og *Christiansø* (s. 28). Og derfor kunne man ved navne som har hidtil uforklarede stødføremster eller fravær af forventet

stød, have konstruktiv nytte af at se på lokale/dialektale udtaler, som kunne være indlånede i københavnsk standarddansk. Navneforskning har en lang tradition for tværfaglighed, og det giver flere og mere sikre resultater når et forhold anskues fra flere vinkler. Min anbefaling vil derfor være at skele til dialektale forhold og navnenes historiske (lydlige) udvikling i kommende undersøgelser af de endnu uforklarede stødforhold.

Bogen synes henvendt til akademikere som i forvejen ved en del om dansk fonetik – eller i hvert fald om fonetik, og da den er skrevet på engelsk antager jeg at det er til et internationalt publikum. Men da stødets forekomst i navne i dansk nutidssprog ikke tidligere er undersøgt så systematisk som tilfældet er her, må der også være et ikke ubetydeligt dansk publikum til bogen. Imidlertid er bogen så komprimeret i sit sprog og fremstillingsform at det kan være svært at følge med når man, som mig, ikke er fonetiker, og det er ind imellem som om der er mere implicit viden end den jeg får med mig. Det er lidt synd, for bogen kunne som nævnt være interessant for mange.

Grønnums undersøgelse er et vigtigt bidrag til forståelsen af det danske støds forekomster. Hun kommer meget længere end man tidligere har været, ved inddragelsen af det store og hidtil (næsten) uudnyttede ordforråd som navnene er. De forfinelser og bekræftelser af tidligere opstillede principper for stødets forekomst som bogen præsenterer, og de nye erkendelser som fx at stednavneendelserne *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup* faktisk – i forhold til stødet – kan sammenlignes med en almindelig bøjningsendelse, er væsentlige og burde inspirere til yderligere undersøgelser af navnenes fonetiske forhold.

Litteratur

- Basbøl, Hans: *The phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press 2005.
- Eggert, Birgit & Bo Nissen Knudsen: Nyt dansk online navneleksikon med ambitioner, på *lingoblok.dk* den 25. januar 2022. Link: <https://www.lingoblog.dk/nyt-dansk-online-navneleksikon-med-ambitioner/>
- Eggert, Birgit: »‘Good and beautiful names’. On the history of first name regulation in Denmark« i *Beiträge zur Namenforschung*. Under udgivelse.
- Dam, Peder: *Bebyggelser og stednavnetyper* (Navnestudier nr. 44). København: Museum Tusulanums Forlag 2015.
- Familieretshuset, Godkendte fornavne: <https://familieretshuset.dk/navne/navne/godkendte-fornavne> (lister opdateret den 16. september 2024 er benyttet her)
- Hald, Kristian: *Danske stednavne med udtaleangivelse*. København: G.E.C. Gad 1960.
- Hansen, Aage: *Stødet i dansk*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelelser, XXIX, nr. 5. København: Ejnar Munksgaard 1943.
- Lerche Nielsen, Michael: *Hvad skal barnet hedde?* 16. udgave. København: Politikkens Forlag 2006.

SDU = Brink, Lars, Jørn Lund & Steffen Heger: *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard 1991.

Birgit Eggert

Poul Behrendt: Det pseudonyme firma. Søren Kierkegaards dobbeltkontrakt med det tredje årtusind. København, Multivers 2024. 542 sider. ISBN 978-87-7917-652-2. Vejl. pris 349,95 kr.

Når man skal udpege noget verdensberømt af dansk oprindelse, ender man som regel i 1840'erne. Her skrev H.C. Andersen sine største eventyr, Grundtvigs højskoletanker blev omsat til virkelighed, Carlsberg blev grundlagt, Kierkegaard udgav sine filosofiske hovedværker, og Tivoli åbnede. De to sidste kendsgerninger gør Poul Behrendt til udgangspunktet for sin bog *Det pseudonyme firma*, og ifølge ham forbinder ordet og fænomenet 'firma' Kierkegaard med Tivoli. Behrendt knytter an til de første aktieselskabers opdukken i Danmark i 1840'erne (den såkaldte 'aktiemani'), og han sammenligner Georg Carstensens selskabskonstruktion for Tivoli med Kierkegaards pseudonyme forfatterskab. Begge var nemlig konstrueret som juridiske fiktioner, hvilket for Kierkegaards vedkommende gav sig udtryk i, at han som fysisk eksisterende person »var uden anden relevans for sit forfatterskab end den rent juridiske: at stå til ansvar over for myndighederne og at inkassere honoraret«, som Behrendt skriver.

Behrendts sammenknytning af Kierkegaard og Tivoli er inspireret af P.L. Møllers dobbeltartikel fra sommeren 1844, »Bidrag til en Tivoli-Philosophie eller den tivolistiske Idee, betragtet i sin speculative Udvikling«, men Møller fungerer i Behrendts fremstilling ikke kun som formidler mellem Kierkegaards pseudonyme firma og aktieselskabet Tivoli. Han er simpelthen hovedpersonen i det omslag i Kierkegaards forfatterskab, der indtraf halvandet år senere, ved årsskiftet 1845-46, og dermed ifølge Behrendt manden bag en af de 'hemmelige noter', som Behrendt tidligere utrætteligt har søgt at opspore i dansk litteraturhistorie. I nærværende sammenhæng drejer det sig om den tekst, Kierkegaard lod følge med udgivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, og som han kaldte »En første og sidste Forklaring« (ifølge Behrendt »det vigtigste aktstykke fra Søren Kierkegaards hånd«). Heri vedgik Kierkegaard, at han var forfatter til de pseudonyme værker udgivet i årene 1843-46, hvilket næppe kom bag på nogen i samtiden. Dramaet ligger et andet sted, for hvornår skrev Kierkegaard egentlig sin indrømmelse? Er den

skrevet tæt på udgivelsen af *Efterskriften*, i februar 1846, eller skal den dateres til et sted i anden halvdel af december 1845? Svaret har betydning for forståelsen af den *Corsar*-affære, som Kierkegaard kastede sig ud i – eller blev kastet ud i – fra januar 1846 og frem, og som skulle få så stor betydning for ham selv personligt og for den efterfølgende forskning i forfatterskabet. Behrendt argumenterer (som det meste af forskningstraditionen) for, at »En første og sidste Forklaring« er skrevet efter indleveringen af manuskriptet til *Efterskriften* den 30. december 1845 og efter *Corsar*-affærens udbrud i januar, mens *Søren Kierkegaards Skrifter* (herefter *SKS*) har placeret affattelsen før årsskiftet og dermed løsrevet indrømmelsen (med belæg hos Kierkegaard selv) fra fejdens udbrud. Ifølge Behrendt overser *SKS* den rolle, P.L. Møllers overfald på Kierkegaard i tidsskriftet *Gæa* den 22. december har for Kierkegaards senere (misvisende) antedateringer af tilblivelsesforløbet. Til understøttelse af dette gennemgår Behrendt (i bogens femte del) »En første og sidste Forklaring«s fem tilblivelseslag og konkluderer, at *SKS*' (og forgængeren *Søren Kierkegaards Papirers*) rækkefølge af manuskriptdelene og fremstilling af tilblivelsesprocessen er forkert. Afsnittet er næsten ulæseligt, hvis man ikke sidder med de fysiske manuskripter ved siden af (hvilket nærværende anmelder ikke har haft mulighed for); men det er sådan set ikke Poul Behrendts skyld, det er et vilkår ved manuskriptbeskrivelsesgenren, der ofte unddrager sig anskueligheden. Behrendts pointe er, at forandringerne i det sidste tilblivelseslag er så omfattende, at det ikke er muligt at henlægge arbejdet til nogle få dage mellem jul og nytår 1845, som *SKS* har gjort, men at de skal dateres til tiden for hele værkets udgivelse i februar 1846. Pointen er yderligere, at »En første og sidste Forklaring« »i sin endelige udformning [er] ikke bare *utænkelig* uden P.L. Møllers indspark. Den er også i de enkelte trin af sin tilblivelse orienteret, helt og holdent: *i modsætning til ham*. I den forstand blev P.L. Møller den, som bestemte det hele«.

Ifølge Behrendt viser P.L. Møllers senere anmeldelse af *Efterskriften*, at han netop har forstået »En første og sidste Forklaring« som et svar til ham selv, mens Kierkegaard på sin side forsøgte at udrudere Møller af sit forfatterskab ved i sin journal at antedatere manuskriptet til *Efterskriften* og »Forklaringen«. Møllers rolle i forbindelse med *En Literair Anmeldelse* gennemgås også, og i Behrendts udlægning fungerer han desuden som negativt afsæt for de NB-journaler, Kierkegaard førte i kølvandet på vedgåelsen af pseudonymiteten og frem til udbruddet af kirkekampen. Disse 36 journaler kaldes i bogen Kierkegaards posthume forfatterskab, bl.a. fordi han imod sin egen forventning ikke døde, før han fyldte 34 år (i maj 1847), og Behrendt betragter dem som Kierkegaards »eget hemmelige bidrag til et evigt liv«. Behrendt påviser også Carsten Hauchs indflydelse på Møllers *Gæa*-artikel og udreder forholdet mellem Kierkegaard og Møller med J.F. Giødwad som mellemmand i »Søren Kierkegaards ellefte pseudonym« (bogens fjerde del).

Bogens egentlige mesterstykke har imidlertid ikke P.L. Møller som omdrejningspunkt. I syvende del, der bærer overskriften »Forsøg i den Kunst at skrive Efterladte Papirer«, tolker Behrendt nogle optegnelser, der er blevet kendt under betegnelsen »Den store Jordrystelse«, og som har været blandt de mest diskuterede i Kierkegaard-forskningen, siden H.P. Barfod udsendte første bind af *Søren Kierkegaards Efterladte Papirer* i 1869. »Jordrystelsen« er blevet opfattet som en 'urtekst', der forbinder forfatterskabet og biografien, og de fem optegnelser (med overskrifterne »Barndom«, »Ungdom« og »25 Aar gl.«), fordelt på tre ark, fremstår da også som et særligt emfatisk koncentrat af det afgørende for Kierkegaards åndelige udvikling. I første halvdel af 1900-tallet blev optegnelserne endevendt af bl.a. A.B. Drachmann, V. Ammundsen, P.A. Heiberg, Hans Ellekilde og Frithiof Brandt, men linjen går helt tilbage til Georg Brandes (1877) og op til Grethe Kjærs elaborering af den traditionelle tolkning (1983). Behrendt kritiserer den traditionelle biografiske læsning af jordrystelses-optegnelserne, der typisk har dateret affattelsestidspunktet til 1838-39, alternativt til 1839-40, og læser dem i stedet pseudonymt, som fiktion. Han forbinder dem bl.a. med de første udkast til de såkaldte indkudsstykker i »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?'« i tredje del af *Stadier paa Livets Vei* (1845), og på denne baggrund og underbygget af en grundig undersøgelse af optegnelsernes materielle grundlag (papirtype, vandmærker) konkluderer han, at optegnelserne skal betragtes som en oprindeligt sammenhængende enhed og placeres så sent som i tidsrummet 1843-46. Det er fornem, filologisk funderet forskning og utvivlsomt et blivende bidrag til studiet af Kierkegaard. Eller med Behrendts egne selvbevidste ord »en forskningshistorisk begivenhed af varig relevans for forfatterskabet«.

Problemet er bare, at det ikke er nyt. Det er alt sammen for længst taget ad notam og anerkendt af forskningen, således i *SKS*' tekstredagørelse (fra 2011) til optegnelserne, som eksplicit krediterer Behrendt for at have opdaget sagens rette sammenhæng. Men Poul Behrendt er ikke tilfreds. I en »Efterskrift« betragter han det ganske vist som en »stor ting«, at hans forskning er blevet optaget i den nye standardudgave, men samtidig beklager han, at forfatterne til tekstredagørelsen har placeret ham i periferien af deres fremstilling. Dette er mildt sagt kuriøst, og det peger på nogle af problemerne ved *Det pseudonyme firma*. De er desværre ikke til at overse – eller overhøre.

For det første er Behrendts udredning af »Jordrystelsen« en næsten ordret reproduktion af en artikel, han skrev til *Kierkegaard Studies Yearbook* i 2003, bare i dansk udgave. Og det er ikke det eneste eksempel på verbatim eller let revideret gengivelse af gammelt materiale. Bogen består – løst anslået – for en tredjedels vedkommende af artikler skrevet i årene 2003-2007, men dette deklareres aldrig tydeligt. Kun et enkelt sted i noterne får man at vide, at en tekst bygger på en

tidligere udgivelse. Hele første del, hele anden del og hele syvende del er genbrug samt kapitel 16 (i fjerde del) og kapitel 26 (i sjette del). Problemet er, at samlingen og sammenskrivningen af de ældre artikler tydeligvis ikke er gennemført og ført ajour med denne nye sammenhæng, de indgår i. Fx er anden del af bogen stort set løftet direkte og uredigeret ud af *Danske Studier* 2003 (artiklen »Søren Kierkegaards fjorten dage«), hvilket betyder, at henvisningen i note 71 til note 30 passer med notenummeret i *Danske Studier*, men ikke i *Det pseudonyme Firma*, hvor den optræder som note 90. På samme måde er henvisningen i note 124 til note 56 en overførselsfejl og skulle rettelig have været note 119. I det hele taget sejler noteapparatet. Der er fx eksempler på tomme noter: note 143 lyder blot: »Jf.«, note 346 lyder: »Op.cit., ???«, og note 657 lyder: »Jf. note [«. På s. 321 citerer Behrendt sig selv med udhævning og indrykning for blot i den medfølgende note at give en forkert henvisning til sin egen bog (note 524, der henviser til s. 221, som er fejl for s. 243). Der er også eksempler på noter, der ordret gengiver den brødttekst, de er noter til. Et væld af den slags fejl optræder, og det giver alt i alt et indtryk af en bog, der ikke er redigeret ordentligt. Meget af det falder tilbage på forlaget, som også må tage ansvaret for de mange besynderlige orddelinger og linjebud samt manglende bindestreger i sammensatte ord og en læseforstyrrende tredobling af begyndelses-anførselstegn i noterne. Det er sigende for den lemfældige redaktion, at det går galt allerede på omslagets præsentation af Poul Behrendt. Her oplyses det, at Kierkegaards leg med fiktion og fakta foregreb Madame Nielsen og Karl Ove Knausgård med 250 år – hvilket placerer Kierkegaard i 1700-tallet.

Bogen burde med andre ord ikke have været udgivet i sin nuværende stand, og alle disse sag- og formelle fejl er ekstra uheldige i en bog, hvor sansen for detaljen er i centrum. Den manglende opdatering af manuskriptet har imidlertid også – for det andet – den uheldige og enerverende konsekvens, at Behrendt ikke alene reproducerer ældre tekster, men også den polemiske kontekst, de er skrevet ind i – og som for længst er bortfaldet. Det kan illustreres med note 488, der handler om »En første og sidste Forklaring« og indledes med ordene: »Der herskede i perioden 2002-2008 uenighed om, hvorvidt der fra SKs side rent faktisk var tale om antedateringer, idet Tekstredegørelsen til SKS K7 lagde SKs retrospektive dateringer til grund for tilblivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* og desuden mente at have fundet belæg for, at såvel Frater Taciturnus' svar til *Corsaren* i *Fædrelandet*, 10. januar 1846, som 'En første og sidste Forklaring' (ligesom ms. til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*) var affattet inden *Gæas* udgivelse, dvs. medio december 1845«. Dernæst får man gentaget den argumentation, man for længst er blevet præsenteret for i bogens begyndelse, suppleret med litteraturhenvisninger, der bl.a. omfatter en artikel af Finn Gredal Jensen i *Danske Studier* 2004, som imødegår Behrendt, men som ikke er nævnt i den i øvrigt meget

mangelfulde litteraturliste. Og noten fortsætter: »Rækken af meningsudvekslinger danner samtidig afsæt for den foreliggende afhandling, der som et af flere formål har at genindsætte P.L. Møller på den plads i SKS forfatterskab, som han blev fradømt i Tekstredøgørelsen til SKS K7, bag hvilken ikke bare stod de to menige medarbejdere på SKS, men også en hel chefredaktion«. Denne baggrund burde jo, i overensstemmelse med det Behrendt selv skriver, have været anbragt og udfoldet allerede i bogens begyndelse og ikke først optræde i en note 300 sider inde i fremstillingen. I stedet bliver man som læser kastet hovedkulds ind i en 20 år gammel polemisk sammenhæng, som ikke længere er relevant. Jeg anfører det også, fordi Behrendts beske omtale af SKS' chefredaktion er et tilbagevendende element i bogen, som ikke er til at ignorere. I hvert fald ikke for nærværende anmelder, der var ansat på SKS i perioden 2000-2012 uden dog at være involveret i udgivelsen af de tekster, Poul Behrendt behandler. Det er lige før, at han gør et 'firma' ud af det daværende Søren Kierkegaard Forskningscenteret, hvor de menige medarbejdere angiveligt var en slags marionetter for en ansvarsunddragende dukkefører i direktørstolen. Det er forstemmende læsning, især fordi Poul Behrendt med sine bidrag faktisk leverede den første velfunderede kritik af Kierkegaard-udgaven, hvilket jeg selv husker som opløftende. Der er meget lidt faglig respons fra omverdenen, når man udgiver et stort forfatterskab, men her var endelig en forsker, der tog vores arbejde alvorligt – og vi hans. Hvad der siden er gået galt, skal der ikke spekuleres i her, men undervejs i *Det pseudonyme firma* støder man på injurierende udsagn som: »Den redaktionelle adfærd i K7 forekommer at være et lodret bedrag (eller en renlivet 'dobbeltkontrakt'...), imod bedre vidende, fra den ansvarshavende redaktions side«. Bemærkningen optræder i note 119, som er en del af det reproducerede materiale, men lige præcis den citerede sætning er en senere tilføjelse.

Den slags udfald gør over lange stræk *Det pseudonyme firma* til lidt af en prøvelse at læse. I Behrendts univers lyver alt og alle: Kierkegaard lyver og manipulerer, Goldschmidt lyver (eller husker som minimum forkert), forskningstraditionen er fuld af løgn, og det samme er altså Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Den 'mistænksomhedens hermeneutik' som er så kendetegnende for Behrendts metode som forsker, fristes man til i nærværende udgivelse at omdøbe til 'defloreringens hermeneutik'. Der må tilsyneladende ikke være sten på sten tilbage af det, der kritiseres, og den voldsomme polemik suppleres i bogen af en lige så voldsom selvhævdelse. Behrendt beskriver sin nydatering af »Jordrystelsen« som en »mageløs«, »revolutionerende« og »verdensomvæltende« opdagelse, og selv om man indledningsvis med lidt god vilje kan læse en klædelig distance ind i dette, er det helt umuligt at høre nogen form for ironi, som bogen skrider frem. Over for dette retoriske overkill må man som læser hele tiden minde sig selv om, at vi altså

befinder os i et højt specialiseret hjørne af Kierkegaard-forskningen og ikke midt inde i selve verdensgåden.

Det pseudonyme firmas højstemte undertitel lyder: *Søren Kierkegaards dobbeltkontrakt med det tredje årtusind*. Det må for en umiddelbar betragtning betyde, at Behrendt betragter Kierkegaards forfatterskab som prototype på det fænomen, som Behrendt har gjort til en epokal signatur for nutidens skønlitteratur: autofiktionens insisterende krav på både at være fiktion og sandhed. I *Det pseudonyme firma* lægges der (så vidt jeg kan se) nye lag på denne begrebsdannelse, især ved fremhævelsen af den formelle juridisk-økonomiske dimension ved pseudonymsystemet (som Behrendt næsten tager mere alvorligt end Kierkegaard selv). Men jeg må indrømme, at jeg under læsningen løb sur i fænomenets mange forgreninger, og det bliver ikke nemmere af, at Behrendt indimellem (jf. det ovenfor citerede) gør dobbeltkontrakten synonym med løgn og bedrag. Det er i øvrigt tankevækkende, at Poul Behrendt, der var rundet af den begrebsfjendske Aage Henriksens skole, endte med at bruge de sidste 20 år af sit virke på at begrebsliggøre dobbeltkontrakten. Er der mon en 'hemmelig note' bag dét omsving? Er der tale om en (sen) erkendelse af, at først begrebets anstrengelse åbner for det inderste, for mysteriet? Er begrebet alligevel overordnet billedet? Det havde været oplagt at spørge Poul Behrendt selv om dette, men det er desværre ikke længere muligt.

Poul Behrendt har med sin bog rejst en række spændende spørgsmål til Kierkegaard-forskningen. Den helt centrale rolle, han tildeler P.L. Møller for vedgåelsen af pseudonymiteten og udbruddet af *Corsar*-affæren og dermed for det, Behrendt betragter som vendepunktet i forfatterskabet, kan næsten ikke undgå at blive taget op til overvejelse. For egen regning vil jeg udfordre og supplere det derhen, at det snarere er 1848, der udgør cæsuren i forfatterskabet – hvis der overhovedet er en. De politiske begivenheder i 1848 kaldte Kierkegaard »Katastrophen«, et ord, der på dette tidspunkt også havde en mere neutral betydning af 'afgørende begivenhed eller vendepunkt', og det var denne katastrofe, der fik drejet hans forfatterskab i en mere accentueret religiøs retning – og ikke så meget vedgåelsen af pseudonymiteten i 1846 eller den udeblevne død i 1847. Den nye politiske tidsalder var på vildspor ifølge Kierkegaard, fordi den søgte noget i politikken, som kun religionen har svar på. 1848 er også hans mest produktive år, men det er karakteristisk, at han henlægger meget af det til senere (eller posthum) udgivelse, således *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* og *Indøvelse i Christendom*. *Corsar*-affærens store betydning for Kierkegaard er indiskutabel, men det er, som om den ydre verdens forstærkede krav på opmærksomhed i 1848 for alvor forårsager en tøven i forfatterskabet, der kræver en nyorientering. Dette blot til overvejelse.

Steen Tullberg